

De Nederlanden en het bewind van Filips II 1555-1598

een lesvoorbereidingsmodel voor beginnende leraren TSO-ASO

Vandaag proberen we meer dan ooit een zo zinvol mogetijk geschiedenisonderwijs te geven. Bij voorkeur kiezen we lesonderwerpen die het inzicht van de leerlingen vergroot in de maatschappij waarin zij leven. Hierbij trachten we meestal een goed gestructureerd verhaal te combineren zowel met kennisoverdracht als met oefeningen in vaardigheden.

Vertrekken van een scherpe probleemstelling helpt ons bij het selecteren van de feiten. Het nauwkeurig formuleren van de lesdoelstellingen is het middel bij uitstek om de best aangepaste en tegelijk de meest activerende werkmethode te vinden.

Dat de leerlingen de lessen over "Filips II en de Nederlanden" kunnen ervaren als zinvol en dat we aan de hand van dit lesonderwerp hun zicht op het heden kunnen vergroten, kan blijken uit wat volgt.

Probleemstelling:

Waarom was er in de Nederlanden opvallend weinig verzet tegen het hardhandig beleid van Karel V, terwijl zijn zoon Filips II af te rekenen kreeg met rebellen die in veel gewesten de overhand kregen?

Lesdoelstellingen:

- De leerlingen zien in dat het voor de overheid niet mogelijk is de macht in handen te houden als de elites dit niet willen.
- De leerlingen stellen vast dat gefrustreerde groepen zich doorgaans in het midden van de sociale ladder bevinden en dat die groepen in actie treden op het moment dat ze zich machtig achten/voelen.
- De leerlingen weten dat onenigheid tussen de rebellen in de kaart speelt van de gevestigde macht die hierdoor de "verdeel en heers" tactiek kan toepassen.
- De leerlingen kunnen bewijzen dat de Lage Landen politiek heel mondig waren en dat ze in West-Europa een pioniersrol hebben gespeeld bij het beperken van de vorstelijke macht, dus bij de geleidelijke opbouw van een meer democratische samenleving.
- De leerlingen kunnen de analyse van een revolutie maken: ze weten welke vragen ze moeten stellen om revoluties - zowel in het verleden als heden - door te lichten.

Zoals voor ieder lesonderwerp komt het er op aan interesse te wekken voor de probleemstelling. Hoe dat best gebeurt, wordt medebepaald door de leerlingen zelf, door de eigenheid van de klas.

Instap:

We vertrekken bij voorkeur vanuit de actualiteit: een revolutie of een burgeroorlog die vandaag de aandacht heeft in de media. We geven aan de leerlingen de gelegenheid om een aantal begrippen in eigen bewoording toe te lichten: frustratie - revolutie - rebellen - gevestigde macht - militaire troepen - guerrilla - conventionele oorlogvoering - collaboratie - verzet - tolerantie e.a.

In een eerste fase is het nodig dat we de leerlingen helpen om zich een juist beeld te vormen van de Nederlanden aan de vooravond van de revolutie tegen Filips II en om deze revolutie te plaatsen in een brede Europese context.

Aan de hand van een gerichte vraagstellingen kunnen we:

- ofwel een goed gestructureerd verhaal samen met de leerlingen opbouwen. Een verhaal over mensen maar dan niet alleen over hun daden maar ook over hun emoties. Een verhaal niet alleen over de voorname gebeurtenissen maar ook over de psychologie van de betrokkenen, over hun eventuele zwakheden, ambities, gevoelens, hoop en moeilijkheden...

De jongeren in het SO worden inderdaad nog in grote mate opgeslorpt door hun eigen emoties en relaties. Houden we hen een spiegel van het verleden voor waarin ze gelijkaardige gevoelens en problemen vaststellen dan wekken we ongetwijfeld hun aandacht.

Als ze zich ervan bewust worden dat mensen altijd in sterke mate medebepaald worden door de omstandigheden (familie, opvoeding, tijdsclimaat) waarin ze leven en ze weten dat ambities en vooroordelen vaak de manier van handelen van mensen bepalen, dan kunnen de jongeren hun eigen problemen beginnen te relativiseren en de wereld rondom zich met een meer open geest bekijken.

Dan pas is er inderdaad kans dat velen zich gaan afvragen hoe die wereld geworden is zoals hij is en kan geschiedenis hen fascineren. Is de interesse van de leerlingen gewekt dan kunnen we er bovendien op vertrouwen dat ze zelf heel wat vragen zullen stellen om het lesonderwerp te begrijpen en dieper te analyseren.

We kunnen evenwel ook van bij de aanvang de onderzoekende methode op het lesonderwerp toepassen: aan de leerlingen of aan groepen van leerlingen teksten, kaarten, grafieken, cartoons en portretten ter hand stellen met de opdracht antwoorden te zoeken op vragen gericht naar inzicht in de gebeurtenissen en naar mogelijke verklaringen voor het handelen van de betrokken personen. Hierdoor leren ze niet alleen met informatiemateriaal omgaan maar dringt ook het besef door dat er geen eenduidige antwoorden en verklaringen zijn. Zowel de eerste als de tweede werkwijze veronderstellen dat we de vraagstelling zo goed mogelijk voorbereiden.

EEN VERHAAL

De Nederlanden vormden "een parel in de Habsburgse kroon" zegt de Britse historicus Geoffrey Parker. Niet alleen om de vele redenen die vaak geciteerd worden (prachtige steden, grote architecten en plastische kunstenaars, beroemde geleerden en componisten...) maar ook omdat de 17 Provincies de nodige financiële middelen konden ter hand stellen van de vorsten.

Voor de Habsburgers was het inderdaad van essentieel belang dat ze snelle betalingen konden verrichten en dat ze over grote kredietmogelijkheden beschikten via de intense waren- en geldhandel in Antwerpen. Zoals alle vorsten in die tijd waren de Habsburgers sterk afhankelijk van huursoldaten om hun legeraantallen op te drijven. Ze konden zowel in de Nederlanden als in Italië en in het Duitse Rijk soldaten recrutereren.

Het beruchte "Leger van Vlaanderen" was hoofdzakelijk samengesteld uit soldaten van 6 nationaliteiten en die waren vrijwel allemaal de katholieke zaak genegen.

Het grondgebied van de 17 Provincies was niet veel kleiner dan dat van Engeland en het was heel dicht bevolkt. Het Westen had zelfs de hoogste bevolkingsdichtheid van Europa, met 30 à 35 inwoners/km².

De verstedelijking was ongewoon hoog. Antwerpen telde ca. 80.000 inwoners, vijf steden (Gent, Brussel, Rijsel, Valenciennes en Amsterdam) telden meer dan 30.000 inwoners. In negentien andere steden woonden meer dan 10.000 mensen.

Laten we hier ook benadrukken dat de scholingsgraad in de 17 Provincies vrij hoog lag. In het midden van de 16de eeuw telde Antwerpen alleen al 150 scholen en Gent 40. Het is bijgevolg niet te verwonderen dat Antwerpen en Vlaanderen waar het onderwijsaanbod het hoogst was, een voorname rol gespeeld hebben in het verzet tegen Filips II. In de 16de eeuw leidde boekengeleerdheid vaak tot Calvinisme.

We mogen ook niet uit het oog verliezen dat het voornaamste probleem waarmee de Lage Landen geconfronteerd werden, het voedselprobleem was. De 17 Provincies konden niet in hun voedselbehoeften voorzien ondanks de grote afwisseling van voedingsgewassen en de aanhoudende verbetering van de landbouwtechnieken. Elke stijging van de voedselprijzen boven het gemiddelde en elke toename van de werkloosheid ging gepaard met een stijging van het aantal armen. Vielen beide factoren samen dan bereikte de armoede een hoogtepunt. Vooral de Vlaamse en Brabantse steden waren heel kwetsbaar in tijden van crisis. In de jaren 1540 leefde in Gent 1/7 van de bevolking onder de armoedegrens, in Ieper was dat 1/5, in Brugge 1/4...

Vergeten we ook niet dat de 17 Provincies vanuit politiek oogpunt alleen maar een geheel vormden omdat eenzelfde vorst over hen regeerde. Ieder gewest bezat eigen privileges en hield sterk vast aan zijn eigenheid: eigen lokale instellingen en tradities, een eigen fiscaal- en rechtssysteem, zelfs een eigen taal. Voor alle gewesten samen telt men ongeveer 700 verschillende wetgevingen. Ze waren allemaal bereid voor hun privileges te vechten. Revoltes waren in de Nederlanden schering en inslag.

In de 14de en 15de eeuw kwamen de grote steden in Vlaanderen, Brabant en Holland vaak in opstand en elke revolutie was geëindigd met het verkrijgen van nog meer privileges

Deze traditie zette zich ook verder in de 16de eeuw: Brussel en 's Hertogenbosch in 1523-1525. Gent in 1540. Antwerpen in 1544. De opkomst en het succes van het protestantisme vormde voor de overheid evenwel de grootste bedreiging:

- al in 1520 - een jaar vóór de ontmoeting van Luther met de keizer in Worms - vaardigde de overheid een edict uit dat het Lutheranisme veroordeelde.
- in datzelfde jaar werden in Leuven 80 Lutherse boeken ontdekt en verbrand.
- in 1523 waren reeds 30 werken in Nederlandse vertaling verschenen.
- in datzelfde jaar 1523 werd in Brussel de eerste protestantse martelaar verbrand.

Gedurende de regering van Karel V werden veel inwoners van de Lage Landen ter dood gebracht omwille van hun geloofs-overtuiging en nog meer werden gestraft met verbanning en met verbeurdverklaring van hun bezittingen. Aanklachten, beschuldigingen, vonnissen en veroordelingen volgden elkaar ononderbroken op.

We moeten deze feiten voor ogen houden als we een oordeel uitspreken over de houding van Filips II inzake godsdienst. Nog belangrijker hierbij is de volgende vaststelling: toen Karel V troonsafstand deed hadden de ketters in de Nederlanden al heel wat terrein moeten prijsgeven. Ketterij was dus een probleem dat opvallend veel aan belang had ingeboet. Inderdaad, het voornaamste probleem dat Filips II van zijn vader had geërfd was van financiële aard.

De oorlogen van de keizer hadden enorm veel geld verslonden dat voor een groot deel door de 17 Provincies was opgebracht. De belastingdruk was zwaar en wekte sterk ongenoegen op bij de bevolking. Dit ongenoegen bereikte een hoogtepunt in de jaren 1550.

Alhoewel Spanje grote sommen geld stuurde om de oorlog tegen Frankrijk te financieren, was de bevolking van de Nederlanden overtuigd dat het geld dat zij oprachten onmiddellijk naar Spanje en Italië werd gestuurd. De ernstige economische problemen, medeveroorzaakt door de veelvuldige oorlogen, deden dit ongenoegen nog toenemen.

Wanneer er een einde kwam aan de oorlogen met Frankrijk verliet Filips II Brussel in 1559 en hij kwam nooit meer terug naar de Nederlanden. Hij bracht er slechts 10 jaar van zijn lange regering door. Historici hebben dit feit sterk benadrukt. Maar waarom? Zijn vader, Karel V, reisde voortdurend rond in zijn rijk en heeft zelf nauwelijks 10 jaar in de Nederlanden doorgebracht. In dit opzicht was er dus weinig verschil tussen

de 2 vorsten. Misschien was het wel wenselijk geweest dat Filips II naar de Nederlanden kwam in de periode van de opstand.

Een ander feit dat ook vaak verkeerdelijk wordt benadrukt is het volgende: Karel V zou meer geliefd zijn geweest omdat hij, in tegenstelling tot zijn zoon, de taal van het volk zou gesproken hebben. Dat is niet juist. Karel V bezat weinig taalvaardigheid en sprak alleen vlot Frans. Nederlands begreep hij maar sprak het zelf niet. Van Duits, Italiaans en Spaans - de andere talen in zijn rijk - kende hij geen woord. Dus ook in dit opzicht verschilde de zoon niet van de vader.

Hoe kunnen we dan verklaren dat er een revolutie uitbrak tegen Filips II en niet tegen Karel V?

Een van de voornaamste redenen lijkt de volgende: Filips II beseftte te weinig hoe belangrijk het was voor een vorst in de Nederlanden op de steun te kunnen rekenen van de elites, in het bijzonder van hen die grote materiële belangen te verdedigen hadden. Niemand - tenzij een heilige of een idioot? - laat immers zijn macht en bezittingen afnemen zonder terug te vechten.

Hier ligt het grote verschil tussen Filips II en zijn vader. De keizer beseftte maar al te goed dat hij aan de elites in de 17 Provincies moest geven wat ze van hem verwachtten: machtsfuncties waarvan hun rijkdom afhing (en vice versa). Filips echter wekte verzet bij de elites, bij degenen wiens hulp hij nochtans nodig had wanneer zijn gezag in het gedrang kwam. Machtsfuncties ontnemen aan de elites betekende bovendien dat de lagere adel sterk gefrustreerd werd, want haar inkomen hing in grote mate af van de functies die de hoge adel haar kon toebedelen.

Laten we eerst de houding van Filips II tegenover de hoge adel onder de loep nemen. Toen hij de Nederlanden verliet (1559) voerde hij een nieuwe bestuursvorm in. Deze bestuursvorm was zeer ingewikkeld en stelde de edellieden, die een voornamelijk rol gespeeld hadden in de oorlogen tegen Frankrijk, erg teleur. De uitvoerende macht kwam uitsluitend in handen van de koning alhoewel hij in Spanje verbleef. Na zijn vertrek had de stem van deze edellieden nog nauwelijks gewicht. Alle beslissingen moesten genomen worden door de koning, de gouverneur-generaal en door Antoine Perrenot (de latere Kardi-naal Granvelle).

Een andere beslissing die erg veel ongenoegen wekte was de hervorming van het kerkbestuur. Nieuwe bisschoppen zouden de plaats innemen van de abten van de grote abdijen en dus hun inkomsten opstrijken. Twee kanunniken van elk bisdom moesten optreden als "inquisitoren" in hun diocees wat hard verzet uitlokte vanwege de gemeentelijke magistraten. Deze laatsten vonden dat hun gerechtelijke autonomie werd aangetast. En wat het ongenoegen nog versterkte was het feit dat deze hervormingen in het grootste geheim werden bedisseld. Zelfs de leden van de Raad van State waren nauwelijks op de hoogte gesteld.

Het ongenoegen bereikte een toppunt toen Granvelle benoemd

werd tot aartsbisschop van Mechelen. De Nederlanden kwamen hierdoor volledig onder de controle van Granvelle die tegelijk ook tot abt van Affligem werd aangesteld, abt van de grootste Brabantse abdij. Deze laatste functie bracht mee dat Granvelle voorzitter werd van de Staten van Brabant, de machtigste in de Nederlanden.

Alle oppositiegroepen in de Nederlanden vonden elkaar in hun verzet tegen Granvelle: kerkvorsten, edellieden en steden. Vooral de hoge adel voelde de benoeming van Granvelle aan als een diepe vernedering. Als aartsbisschop van Mechelen had hij recht op het voorzitterschap van de Raad van State, een functie die voorheen bekleed werd door de prins van Oranje of door de graaf van Egmont. Beide edellieden, samen met vele andere ridders van het Gulden Vlies, vormden een Liga en protesteerden tegen de koning.

In de 17 Provinciën waren er nagenoeg 4000 edellieden, 0,1% van de totale bevolking. Onder deze edellieden waren er sterke onderlinge verschillen: hoge adel waartoe o.a. de prins van Oranje behoorde en lage adel zoals de gebroeders Marnix van Sint-Aldegonde. Niettegenstaande sterke onderlinge verschillen inzake rijkdom en macht vormden ze toch een sterke groep als gevolg van onderlinge huwelijken en van economische afhankelijkheid.

De hoge adel kon heel wat functies toewijzen zowel in eigen naam als in naam van de overheid. Inderdaad, bijvoorbeeld Oranje, één van de grootste landeigenaars in de Nederlanden, was gouverneur van Holland, Zeeland, Utrecht, Antwerpen en van Franche-Comté (na 1562) - Lamoral, graaf van Egmont, was gouverneur van Vlaanderen, Frans-Vlaanderen en Artesië. Beiden waren ook kapitein-generaal van een legereenheid ruiters bestaande uit edellieden.

Een andere oorzaak van het groeiend verzet in de Nederlanden was de economische crisis in 1564-65. De relatie tussen de Nederlanden en de Engelse koningin Elisabeth was sterk verstoord door piraterij in het Kanaal, vitterijen vanwege de douane-ambtenaren en verhoging van de nieuwe taksen. Om de koningin een les te leren besloot de overheid in Brussel tijdelijk geen voedsel meer in te voeren vanuit Engeland. Elisabeth I reageerde met het verbod nog Engelse wol uit te voeren naar de Nederlanden waardoor duizenden Vlaamse textielarbeiders zonder werk vielen.

Tezelfdertijd deden zich nog andere moeilijkheden voor door de oorlog die uitbrak tussen de Baltische staten, voornamelijk handelspartners van de 17 Provinciën.

Deze bar slechte economische situatie werd als des te erger ervaren wegens de weersomstandigheden. De winter van 1564 was de koudste van de eeuw en deed de oogst mislukken. Brood werd schaars en erg duur.

Dit alles leidde ertoe dat de overheid terecht vreesde voor een revolutie van het volk en voor toenemend succes van de ketterij. Door het harde optreden van Karel V was de ketterij in de Ne-

derlanden van gedaante veranderd. Nu waren er veel minder maar veel hardere kernen, meer gedisciplineerd en meer doelgericht. Vooral het Calvinisme had grote invloed, mede door de aanwezigheid van Calvinisten over de Franse grens, die met raad en daad hun geloofsgenoten in de Nederlanden bijstonden.

De pogingen van de inquisitoren om de ketteren gevangen te nemen en te berechten werd fel tegengewerkt door de gemeentelijke overheid die beweerde dat zij alleen het recht daartoe had binnen de grenzen van de gemeente.

- Na 1553 werden in de provincie Holland geen ketteren meer ter dood veroordeeld.
- In Brabant kwam er algemeen protest tegen de inquisitie.
- In Vlaanderen heeft Brugge met succes de inquisitie doen stopzetten en zelfs twee assistenten van de inquisitor gevangen genomen.

Meer nog, in het begin van de jaren 1560 waren de magistraten niet langer bereid op te treden tegen ketteren, tenzij die tegelijk ordeverstoorders waren. Er waren ook veel pogingen om ketteren uit de gevangenis te bevrijden en aanklachten tegen ketteren bleven achterwege. De koning zelf zei in verband hiermee: zonder informanten en aanklachten blijven uitgesproken straffen onuitgevoerd.

Omwille van dit alles besloot de overheid in Brussel in december 1564 aan de koning te vragen om de plakkaaten te milderen. De reactie van de koning was overduidelijk: ofwel kunnen de edellieden gehoorzamen en de vervolging van de ketteren herneemen ofwel de plakkaaten terzijde schuiven en zich schuldig maken aan ongehoorzaamheid, ja, zelfs aan hoogverraad. De keuze was aan hen.

Intussen vonden voornamelijk gebeurtenissen plaats:

- Een groep lagere edellieden met openlijk Calvinistische sympathie legden een verzoekschrift voor aan de gouverneur-generaal. Ze wilden dat de Inquisitie werd afgeschaft en dat de plakkaaten werden gemilderd (de hoge adel, meer bewust van wat ze te verliezen had, ondertekende het verzoekschrift niet). Margareta van Parma bestempelde dit verzoek als een revolutionaire daad en ze vreesde dat hiermee een revolutie van start ging. Ze deed onmiddellijk toegevingen die door nagenoeg alle Provinciale Staten, waarin kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders en ook gezagsgetrouwe ambtenaren zetelden, werden toegejuicht.
- De situatie liep vlug uit de hand. Veel verbannen ketteren keerden terug en organiseerden religieuze bijeenkomsten in openlucht. Zowel de hoge als de lage adel verloren elke controle over de gebeurtenissen. De controle was nu in handen van de Calvinistische predikanten.
- De Gentse kroniekschrijver Marcus van Vaerenwyck verwonderde er zich over dat 4 à 5 sermoenen volstonden om velen te doen veranderen van een geloofsovertuiging waaraan ze al 30 à 40 jaar hadden vastgehouden. Nadat de kerk het volk jarenlang in de kou had laten staan was het gedes-

oriënteerd en klaar om autoritaire leiders aan te hangen die hen zekerheid boden.

Dergelijke leiders kwamen in aanzienlijke aantallen binnen van over de grens, sommigen vanuit Genève, anderen vanuit Frankrijk, Engeland en het Duitse Rijk. Enkelen van hen waren vreemdelingen; velen waren afkomstig uit de Nederlanden, hadden vele jaren in ballingschap geleefd en waren nu vastbesloten zich niet meer te laten verdrijven.

Een dergelijke banneling was Sebastiaan Matte, geboren in Leper in 1533. Hij predikte in augustus 1565 vóór de ingang van het Sint-Laurentiusklooster in Steenvoorde (West-Vlaanderen). Zijn vurige woorden zetten een 20-tal van zijn luisteraars aan om samen het klooster binnen te vallen en er alle beelden kapot te slaan. Dit was de start van de beeldenstorm.

Deze gebeurtenis was niet totaal onverwacht. Calvinisten in Schotland en in Frankrijk hadden al enkele jaren voordien hetzelfde gedaan. De katholieken in de Nederlanden hadden bijgevolg kunnen weten wat hen te wachten stond.

In het zuiden van de Nederlanden was de beeldenstorm het werk van een kleine bende van 50 à 100 man, die goed wisten wat ze wilden, en de meesten van hen waren uit ballingschap teruggekeerd. In het noorden werd aan de beeldenstorm meestal door grotere volksgroepen deelgenomen. Overall gebeurde ze wel openlijk en in de aanwezigheid van grote massa's volk die stilzwijgend toekeken. Bijna nooit werd een hand uitgestoken om de beeldenstorm tegen te houden. Er was duidelijk algemene maar passieve steun voor deze aanvallen op het kerkelijk bezit. Veel mensen zagen de kerk toen vooral in haar rol van landeigenaar en van tienden-inner.

Abdijen en kloosters bezaten enorme landeigendommen. In Friesland 1/3 van de provincie. De 120 abdijen in Vlaanderen waren samen in het bezit van de helft van het land. Met hun goedkope werkkrachten en vrijstelling van belastingen konden de kerkelijke instellingen veel goedkoper produceren dan alle andere landbouwers.

Als gevolg van deze gebeurtenissen was Margareta van Parma verplicht toe te geven en volledige verdraagzaamheid toe te staan. Ze ontving zelfs een brief van de koning waarin hij zich akkoord verklaarde met een aantal toegevingen. Het was echter te weinig en te laat.

De eerste toegeving werd gedaan door Oranje in Antwerpen: protestantse erediensten werden toegelaten zowel binnen de stad als er buiten. Horn deed hetzelfde in Doornik en Egmont in Gent.

De hoge adel werd in een onhoudbare positie gedreven. Ze wilden enerzijds de plakaten niet streng toepassen maar anderzijds wilden ze de plakaten ook niet afschaffen. Ze beseften wat hen te wachten stond toen de koning in Spanje

een leger op de been bracht om de orde in de Nederlanden te komen herstellen.

' De beslissing van Filips de hertog van Alva met een groot leger naar de Nederlanden te zenden was een keerpunt in de Europese geschiedenis. Het Spaans imperialisme zou de politieke situatie in Nood-Europa veranderen. Het vooruitzicht van een Habsburgs overwicht aldaar bevroesde velen. Keizer Maximiliaan van Oostenrijk, zijn neef, raadde Filips II aan zijn nederlaag toe te geven en een soort "Augsburgse overeenkomst" te sluiten in de Nederlanden: de nieuwe godsdienst toe te laten waar deze al bestond, maar elders niet.

Filips bleef evenwel bij zijn beslissing maar hij stelde de militaire operatie voor als een louter politie-optreden tegen rebelse burgers en niet als een kruistocht tegen het protestantisme.

De situatie in de Nederlanden veranderde snel. De lage adel (geuzen) deed inspanningen om troepen op de been te brengen in het keizerrijk en poogde zich ook te verzekeren van de hulp van de Franse Hugenoten. De hoge adel daarentegen aarzelde. Ze wist maar al te goed wat ze te verliezen had. Egmont weigerde troepen te huren voor strijd tegen de koning. Horn was totaal ontmoedigd en trok zich terug in zijn landhuis. Oranje bleef onbeslist. De koning begon zelf troepen op de been te brengen in het Duitse rijk en hij gaf ook toelating om soldaten te huren in de Nederlanden.

Op 3 augustus 1567 trokken de troepen van Alva de Nederlanden binnen en zijn manier van optreden tegenover de rebellen leidde tot de open revolte.

Na de gevangenzetting van Egmont en Horn werd Oranje de onbetwiste leider van de revolutie. Hij beschikte over een juridisch pluspunt: als soeverein van het vorstendom "Orange" (Frankrijk) had hij het recht oorlog te voeren tegen zijn vijanden en Alva, die al de bezittingen van Oranje in de Nederlanden had aangeslagen, was inderdaad zijn vijand.

Het militair optreden van Filips II dat op grootschalig verzet stuitte alarmeerde zowel Engeland, Frankrijk als het Noorden van het Duitse Rijk. Wat waren de intenties van Spanje? Wat begonnen was als een lokale revolte groeide uit tot een internationale strijd.

De pogingen van Spanje om de revolutie neer te slaan duurde van 1568 tot 1648 met enkel een korte onderbreking. Elk voorstel tot vrede werd door Filips afgewezen ook al besepte hij dat er geen alternatief mogelijk was. Pogen de rebellerende provincies te veroveren was zoals hij zelf zei "*una guerra immorta*" en kostte de koninklijke schatkist enorme sommen geld

Nagenoeg ieder jaar gingen alle zilver- en goudzendingen vanuit de Amerikaanse kolonies voor rekening van de Spaanse kroon volledig naar de oorlogsvoering in de Nederlanden. In de jaren dat de kroon meer geld naar de Nederlanden stuurde dan er uit de kolonies binnenkwam ging de Spaanse staat telkens bankroet

Misschien kunnen we het overzicht van de vele en onderling samenhangende oorzaken van de revolutie eindigen met de vraag van Paul Kennedy: *Was het wel de moeite waard te blijven proberen controle te krijgen over een paar miljoen rebellen aan het uiteinde van een verre communicatielijn en dit tegen zulke hoge prijs ? Waarom niet, zoals de afgevaardigden in de zwaar belaste Cortes van Castilië het gedempt zeiden: "Laat de rebellen rotten in hun ketterij vermits de goddelijke straffen zeker zal treffen en Spanje aldus de zware last niet meer zou moeten dragen".*

De redenen tegen de terugtrekking van de Spaanse legers zijn evenwel ook niet gering.

1. Als Spanje niet langer in het bezit zou zijn van de Nederlanden, dan zouden die of door Frankrijk of door Engeland ingepalmd worden.
2. Een conflict in de Nederlanden hield de troepen weg van meer gevaarlijke plaatsen... ergens dichterbij Spanje.
3. Tenslotte was er de dominotheorie: gingen de Nederlanden verloren dan was het ook gedaan met de Habsburgse macht, zowel in het Duitse Rijk als in de Franche-Comté en misschien zelfs in Italië.

Dit zijn natuurlijk allemaal hypothetische argumenten, maar interessant is het wel hierbij vast te stellen dat de staatslieden in Madrid en hun legeraanvoerder in Brussel opmerkten dat het om een strategisch geheel ging, een geheel dat volledig zou uiteenvallen wanneer één van de delen wegviel.

Hier volgt een mogelijke keuze van vragen:

A. Algemene vragen over de Nederlanden in de 16de eeuw

1. Sommige historici verwijzen naar de Lage Landen als naar "de parel in de Habsburgse kroon". Verantwoord deze mening.
2. In de 16de eeuw leidde "scholing" vaak tot Calvinisme. Kan je voor deze stelling argumenten vinden in de geschiedenis van de Nederlanden?

3. De bevolkingsdichtheid in het westen van de Lage Landen behoorde tot de hoogste in Europa en geen ander gebied had zoveel steden. Hoe kan je dit verklaren?
4. De Nederlanden, één van de rijkste gewesten in Europa, kampten met een zwaar probleem. Ze brachten onvoldoende voedsel voort. Wat had dit tot gevolg?
5. Alhoewel we omstreeks 1500 over de Nederlanden spreken als over de 17 Provincies, vormden ze geen hechte unie. Het was hoofdzakelijk de persoon van de vorst die hen samenbond. Geef de voornaamste redenen.
6. Meer dan in andere gebieden kwamen hier opstanden tegen de vorst voor. Ze waren bijzonder talrijk in de 14de, 15de en 16de eeuw. Kan je uitleggen waarom?
7. De verdediging van de eigen vrijheden en privileges was voor elk gewest van levensbelang en vormde dan ook de grondslag van het politieke leven toen. Waarom denk je?
8. Het feit dat in de 16de eeuw verschillende talen gesproken werden in de Lage Landen, versterkte de afkeer van de gewesten om in een groter geheel opgenomen te worden. Leg uit.

B. Vragen over de religieuze problemen in de Nederlanden.

1. Zoek argumenten voor de bewering dat Karel V niet alleen onwrikbaar was maar ook zonder mededogen optrad tegen de ketters in de Nederlanden.
2. Waarom mag je zeggen dat het begrijpelijk is dat de belastingbetalers in de Nederlanden Karel V geen goed hart toedroegen?
3. Noch Karel V noch Filips II konden belastingen opleggen, ze moesten er om vragen. Wie hadden belang bij dit bederstelsel?
4. De maatregelen m.b.t. het bestuur getroffen door Filips toen hij de Nederlanden verliet, wekte kwaad bloed bij de elites. Leg uit.
5. De oprichting van nieuwe bisdommen misnoegde niet alleen de hoge geestelijkheid maar ook de adel en de steden. Verklaar waarom.
6. Onze gewesten telden ongeveer 4000 edellieden (0,1% van de bevolking) die, alhoewel ze onderling sterk verschilden in rijkdom en macht, samen een sterk verbonden groep vormden. Vanwaar die verbondenheid?
7. Waarom richtte het ongenoegen zich vooral tegen Kardinaal Granvelle die uiteindelijk de Nederlanden moest verlaten?
8. Geef de voornaamste redenen waarom de verarming die kenmerkend was voor gans de 16de eeuw en de meerderheid van de bevolking trof, een hoogtepunt bereikte in 1565.
9. Leg uit waarom de overheid in Brussel terecht vreesde dat door de toename van de crisis ook het aantal ketters zou toenemen.
10. Toen de overheid in Brussel aan de koning vroeg om de plakaten tegen de ketters te milderer gaf de koning een antwoord dat een ware uitdaging was voor de adel. Waarom een uitdaging?

C. Vragen over de voornaamste feiten van de revolutie.

1. De lage adel (= geuzen) legde aan de gouverneur-generaal (Margareta van Parma) in 1566 een eisenpakket voor. De toon ervan was beleefd en gematigd. Toch bestempelde de overheid dit als een revolutionaire daad. Waarom denk je?
2. Margareta van Parma vroeg aan de leden van de hoge adel op hun post te blijven in ruil voor toegevingen. De situatie liep evenwel uit de hand. Calvinistische predikanten kregen massa's luisteraars. Hoe leggen de tijdgenoten het succes van deze predikanten uit? Hoe leg jij dat uit?
3. De eerste daad van geweld - geweld dat zal uitlopen op wat we de beeldenstorm noemen - gebeurde te Steenvoorde -- (toen in het westen van Vlaanderen). Waarom mogen we niet zeggen dat dit een volledig onverwacht gebeuren was?
4. Naar de beeldenstormers (groepen van 50 à 100 man) kwamen vele mensen kijken maar geen van hen protesteerde. Meer nog, ze gaven passieve steun toen de kerkelijke eigendommen werden vernield. Hoe kan je dit verklaren?
5. De beeldenstorm dwong Margareta van Parma en zelfs de koning tot toegevingen, maar toen de hoge adel zelf compromissen afsloot met de protestanten kwam ze in een onmogelijke situatie terecht zoals blijkt uit de reactie van de koning. Leg uit.
6. Toen Alva met een grote troepenmacht naar de Nederlanden werd gestuurd betekende dit een keerpunt in de Europese geschiedenis. Waarom?

7. Zodra Alva in de Nederlanden aankwam nam de rebellie toe en de uitzonderingsrechtbank die de hertog liet oprichten sprak meer dan 12.000 vonnissen uit. De oppositie greep naar de wapens.
 - wie werd de leider van het gewapend verzet en waarom? - ..
 - wat gebeurde er met Egmont en Horn?
 - hoe groeide dit regionaal conflict uit tot een nieuwe internationale strijd?
 - waarom leidde deze oorlog in de Nederlanden tot de totale ondergang van de Spaanse monarchie?
8. Om welke redenen verzoenden zes agrarische provincies (zowel gelegen in het noorden als in het zuiden van de Lage Landen) zich met de koning en welke gevolgen had dit voor het verdere verloop van de strijd?
9. Waarom was de nederlaag van de Spaanse "Invincibile Armada" van groot belang voor de oorlog in de Nederlanden?
10. Als we de tekst "De Acte der Verlatinge" van 1581 lezen en vergelijken met de hierna vermelde teksten stellen we vast dat al deze teksten geïnspireerd werden door eenzelfde principe. Welk?
 - de "Magna Charta" van 1214 (Engeland)
 - de "Blijde Inkomst" van 1356 (Brabantse grondwet)
 - het "Groot Privilegie" van 1477 (Bourgondische gewesten)
 - de "Bill of Rights" van 1688 (Verenigd Koninkrijk)
 - de "Declaration of Independance" van 1776 (USA)
 - "La Déclaration des droits de l'homme" van 1789 (Frankrijk)

v

D. Vragen die helpen de gebeurtenissen in de Nederlanden onder het beleid van Filips II te analyseren en te begrijpen.

1. Alhoewel het beleid van Filips II in de meeste opzichten geleek op het beleid van zijn vader Kar el V, liep het verzet tegen Filips II uit op een revolutie die pas na 80 jaar strijd eindigde. Kan je dit verklaren door een verschil in persoonlijkheid en/of populariteit van beide vorsten? Antwoord verklaren.
2. Je kan vele oorzaken van de revolutie aanduiden en ze zijn allemaal verbonden met elkaar. Geef commentaar bij de volgens u drie voornaamste.
3. Geef zoveel mogelijk argumenten om te bewijzen dat de gevolgen van de revolutie niet gewenst werden
 - noch door de adel
 - noch door de koning
4. Kan je volgende feiten verklaren:
 - dat Filips na 1559 nooit terug voet zette in de Nederlanden alhoewel hij tot 1598 regeerde
 - dat zijn beslissingen altijd te laat kwamen
 - dat hij nooit voldoende geld stuurde voor de betaling van zijn troepen
5. Verschilde de religieuze politiek van Filips II van deze van andere Europese vorsten in de 16de eeuw?
6. De analyse van deze revolutie (en van vele andere) kan tenslotte samengevat worden door het beantwoorden van volgende vragen:
 - welke bevolkingsgroep was de meest gefrustreerde en waarom?
 - waarom achtte die groep zich op een bepaald moment machtig genoeg om in actie te komen?
 - hoe reageerde de gevestigde macht: hardhandig en kordaat of toegevend? Welke gevolgen had die reactie?
 - evolueerde de revolutie van een eerder gematigde fase naar een meer radicale? Waarom wel of waarom niet?
 - speelden de volksmassa, de elites en de buitenlandse mogendheden een rol in de revolutie en zo ja, hoe beïnvloedden zij respectievelijk het verloop ervan?

Dat revoluties recurrente gebeurtenissen zijn die we aan de hand van gelijkaardige vragen kunnen analyseren, zullen we vaststellen als we de 17de, 18de, 19de en 20ste eeuw bestuderen.

Media

Kaarten

1. Leo Belgicus
2. Erfenis van Karel V in 1519
3. Oude en nieuwe bisdommen
4. Beeldenstorm in 1566
5. Europese staten in de 16de eeuw
6. De ineenstorting van de Spaanse macht.

)

Schilderijen en gravures van Pieter Breughel de Oudere die verwijzen naar het lesonderwerp

1. "Overwinning van de Dood"
allegorie op het wrede bestuur van Alva in de Nederlanden
2. "Gevecht tussen Carnaval en Vasten"
• allegorie op de strijd tussen katholieken en protestanten
3. "Detail van de kindermoord in Bethlehem"
allegorie op het optreden van Alva in de Nederlanden
4. "De prediking van Johannes aan de Jordaan"
waarschijnlijk geïnspireerd door de hagepreken
5. "De strijd tussen de spaarpotten en de brandkasten"

Teksten

1. Talrijke keuzen mogelijk uit geschriften van 16de-eeuwse getuigen van deze gebeurtenissen in de Lage Landen
 - a. Eduard de Dene (1561) - Brugs klerk
 - b. Wouter Jacobsz (1572) - dagboek
 - c. Godevaert van Haecht (1565-1574) - kroniekschrijver
 - d. Jan van Hout (1577) - stadssecretaris van Leiden
 - e. Marcus van Vaerenwyck (1558) - Gents kroniekschrijver
 - f. W.J. Verwer (1572-1631) - Memoriaelbouck , •il
2. Uittreksels uit de bijna dagelijkse briefwisseling tussen Filips II en zijn gouverneur-generaal in de >Nederlanden (uitgegeven door Gachard)
3. Geuzenliederen
4. Plakkaten

Cijfers en grafieken: zie literatuurlijst

KORTE LITERATUURLIJST

Bauwens.A., Braeckman E.M. e.a. Opstand en verval.Aspecten van het dagelijkse leven in het Brugse tijdens de laatste decennia van de 16de eeuw.Uitgev.Jempie Herrebout 1987

Blockmans W. & Prevenier W., In de ban van Bourgondië, Fibula/Unieboek 1988.

- Blockmans W. & Gaus HL, Revolutionaire mechanismen in Vlaanderen van de 13de tot de 16de eeuw. Postacademiale werkcolleges in de recurrente geschiedenis R.U.G. 1973-74.
- Hamilton E.J.American treasure an de price revolution in Spain 1501-1650, Cambridge(Mass.), 1934
- Kennedy P., The Rise and Fall of the Great Powers. (Economie and military conflict from 1500 to 2000) Yale University 1988.
- Lis C. & Soly H., Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa. Antwerpen 1980.
- Parker G., The Dutch Revolt. London 1977.
- Scholliers E., Loonarbeid en honger. De levensstandaard in de 15de en 16de eeuw te Antwerpen. Antwerpen 1960.
- Tilly Ch., European Revolutions 1492-1992. Oxford 1993.
-

WEBSITES

<http://www.muse.ucl.ac.be/musebe.html>,

<http://www.meu.es/prado/enlaces.html> -

<http://www.metalab.unc.edu/wm/paint/auth>,

Odette Decombele

odette.decombele@skynet.be